

1.01
JNS:323.1(497.4)"1935/1936"
Prejeto 25. 8. 2003

UDK

329.17

Jurij Perovšek*

Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935-1936

IZVLEČEK

Narodnopolitični pogledi slovenskih liberalcev, vključenih v vsedržno Jugoslovansko nacionalno stranko, so tudi po oblikovanju Stojadinovićeve vlade, 24. 6. 1935, ko v jugoslovanskem in nato tudi slovenskem političnem prostoru niso več predstavljali dejavnika oblasti, temeljili v dosledni podpori jugoslovanskemu narodnemu in državnemu unitarizmu. Podporo unitarizmu so do II. kongresa JNS, 30. 6. 1936 v Beogradu, večkrat poudarili - najbolj odmevno v t. i. Pohorski deklaraciji, 19. in 20. 8. 1935. Tako so dokazali, da je zanje v vsakem političnem položaju veljalo le jugoslovansko idejno vodilo, ki je izključevalo uveljavitev slovenske narodne individualnosti in avtonomije v jugoslovanski skupnosti, to je tedanjega narodnopolitičnega ideala velike večine slovenskih ljudi. Za liberalce je bilo pomembno samo njihovo prepričanje v zgodovinsko večvrednost namišljenega jugoslovanskega naroda in obstoječe unitaristične države nasproti prizadevanjem za rešitev bistvenih vprašanj slovenskega narodnega razvoja v prvi jugoslovanski skupnosti.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, Milan Stojadinović, Jugoslovanska nacionalna stranka, liberalci, unitarizem, Pohorska deklaracija

ABSTRACT

THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY AND THE NATIONAL QUESTION IN 1935 AND 1936

The political views of the Slovene Liberals, who were incorporated in the all-national Yugoslav National Party (YNP), remained based on a consistent support of the Yugoslav popular and state unitarism, even after the formation of the Stojadinović government, on 24 June 1935, when they were no longer in power in the Yugoslav and Slovene political arena. Prior to the Second YNP Congress on 30 June 1936 in Belgrade, they had often stressed their support for unitarism, most resoundingly in the so-called Pohorje Declaration, on 19 and 20 August 1935. Thereby they demonstrated that, in any given political situation, the only valid option for them was that of Yugoslavism. This ruled out any kind of national individualism or autonomy of the Slovenes within the Yugoslav community, which was the national political ideal of the great majority of Slovenes at the time. In the face of other endeavours for resolving the fundamental questions of the Slovene national development in

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: Jurij.Perovsek@inz.si

the first Yugoslav state, the Liberals clung to their belief in the historical superiority of the fictitious Yugoslav nation and the existing unitarian state.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, Milan Stojadinović, Yugoslav National Party, liberalism, unitarism, Pohorje Declaration

V razvoju slovenske liberalne politike v tridesetih letih 20. stoletja je usodno prelomnico pomenilo leto 1935. Štiriindvajsetega junija 1935 je namreč na mesto dotedanje vlade Bogoljuba Jevtića, v katero so bili vključeni tudi slovenski liberalci,¹ stopila vlada radikalnega politika dr. Milana Stojadinovića.² Stojadinovićevo vlado so oblikovali pripadniki nekdanje Narodne radikalne stranke (NRS), Slovenske ljudske stranke (SLS) in Jugoslovanske muslimanske organizacije (JMO).³ Slovenska predstavnika v vladi sta bila katoliška politika dr. Anton Korošec, ki je zasedel vplivno mesto ministra za notranje zadeve in dr. Miha Krek, ki je 1. septembra 1935 postal minister brez listnice. S spremembo vlade sredi tridesetih let se je začel zaton slovenskega liberalizma v prvi Jugoslaviji. Vodilni slovenski politični dejavnik je znova postala SLS, kar se ni spremenilo do konca Kraljevine Jugoslavije.

Z nastopom Stojadinovićeve vlade se je končalo skoraj štiriletno obdobje, v katerem so bili liberalci edini slovenski pripadniki jugoslovanskih vlad po prenovitvi prve vlade generala Petra Živkovića, 2. septembra 1931.⁴ To jim je omogočilo, da so kot predstavniki vsedržavne Jugoslovanske radikalne kmetijske demokracije oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS), edine dovoljene politične stranke po uvedbi diktature kralja Aleksandra, 6. januarja 1929,⁵ v Dravski ba-

¹ O oblikovanju Jevtićeve vlade Todor Stojkov: Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935. Beograd 1969, str. 275-281.

² O političnih razmerah, ki so privedle do oblikovanja Stojadinovićeve vlade in novem političnem položaju, ki je nastal z njenim nastopom v Todor Stojkov: Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937). Beograd 1985, str. 7-46 (dalje Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića).

³ Ob uvedbi svoje osebne diktature, 6. 1. 1929, je kralj Aleksander Karađorđević razveljavil dotedanjo Vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino ter prepovedal in razpustil vse politične stranke. Kljub njihovemu razpustu pa so v političnem življenju tridesetih let za posamezne politične opcije oziroma nekdanje politične organizacije, ki so delovale pred diktaturo, uporabljali tudi prejšnje strankarske nazive. To se je ohranilo tudi v zgodovinospisju.

⁴ Slovenski liberalci so potem, ko je SLS 2. 9. 1931 izstopila iz Živkovićeve vlade, sodelovali v vseh jugoslovanskih vladah do 24. 6. 1935. Dr. Albert Kramer in Ivan Pucelj sta bila najprej (dva dni - 2. in 3. 9. 1931) člana prve (6. 1. 1929 - 3. 9. 1931) Živkovićeve vlade. Nato sta bila člana njegove druge (3. 9. 1931 - 5. 1. 1932) in tretje (5. 1. 1932 - 1. 4. 1932) vlade. Vključena sta bila tudi v vlado Vojislava Marinkovića (4. 4. 1932 - 2. 7. 1932) ter prvo (2. 7. 1932 - 5. 11. 1932) in drugo (5. 11. 1932 - 27. 1. 1934) vlado Milana Srškića ter sedmo (27. 1. 1934 - 18. 4. 1934) vlado Nikole Uzunovića. Član osme (18. 4. 1934 - 22. 10. 1934) in devete (22. 10. 1934 - 20. 12. 1934) Uzunovićeve vlade je bil dr. Fran Novak, član vlade Bogoljuba Jevtića (20. 12. 1934 - 24. 6. 1935) pa dr. Drago Marušić.

⁵ Jugoslovanska radikalna kmetijska demokracija (JRKD) je bila po predhodnih političnih pripravah, ki so se začele 15. 12. 1931, ustanovljena 1. 5. 1932. Na svojem I. kongresu, 20. 7. 1933 v Beogradu, se je preimenovala v JNS. Za predsednika JNS je bil izvoljen dotedanji začasni predsednik JRKD N. Uzunović, dotedanji glavni tajnik JRKD A. Kramer pa je postal glavni tajnik JNS. Bil je tudi eden od njenih podpredsednikov. Drugi slovenski liberalni politik, ki je postal podpredsednik JNS, je bil I. Pucelj. JRKD in JNS sta bili odločni zagovornici kraljeve diktature absolutizma ter jugoslovanskega unitarizma in centralizma. - Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, knj. 2. Zagreb 1961, str. 37-39; Jutro, XII, 18. 12. 1931, št. 292, Na delo za novo vsedržavno stranko!; Jutro, XIII, 5.

novini (jugoslovanski Sloveniji) prevzeli vse vodstvene položaje. Ban, najvišji banovinski upravnopolitični funkcionar, je bil iz liberalnih vrst, enako pa so liberalnemu taboru pripadali skoraj vsi člani banovega posvetovalnega organa - banskega sveta.⁶ Večji del obdobja liberalne vladavine v Dravski banovini se je prekrival z diktaturo kralja Aleksandra, ki jo je zaključila njegova smrt 9. oktobra 1934 v Marseillu. V tem času je prišlo do zaostritve politike jugoslovanskega nacionalnega in državnega unitarizma in centralizma, ki so jo slovenski liberalci podpirali že od ustanovitve jugoslovanske države leta 1918.⁷

Kralj Aleksander je po uvedbi diktature leta 1929 uveljavil jugoslovanski nacionalni unitarizem (načelo po katerem naj bi Slovenci, Hrvati in Srbi predstavljali le "plemena" enotnega jugoslovanskega naroda) in državni centralizem z več pravnimi akti. Ob nastopu diktature je posebej poudaril, da mu je najvišji smoter "čuvati narodno edinstvo in državno celoto".⁸ To je pomenilo, da je potrdil dotedanjo vpetost jugoslovanskih narodov v državni unitarnocentralistični primež in jim tudi vnaprej zaprl možnosti za poln in svoboden nacionalni razvoj.⁹ To je poudarjal tudi 3. oktobra 1929 spremenjen državni naziv, kajti prejšnjega (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev), ki ga je sestavljalo troje t. i. "plemenskih" imen, je kralj pretvoril v eno, narodne individualnosti prekrivajoče jugoslovansko ime. Od oktobra 1929 je namreč obstajala Kraljevina Jugoslavija, upravno razdeljena na devet banovin, ki centralizma niso znikale, so pa predstavljale specifični način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države.¹⁰

Banovine kot nove uprave enote, ki jih je vzpostavil kraljevi diktatorski režim,¹¹ so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim na področju

5. 1932, št. 104, Prebivalstvu Jugoslavije!, 5. 6. 1932, št. 130, Banovinski zbor JRKD, 7. 6. 1932, št. 131, Ministra dr. Kramer in Pucelj o političnem položaju v državi in Sloveniji; Jutro, XIV, 20. 7. 1933, št. 167, Prvi kongres vsedržavne stranke, 21. 7. 1933, št. 168, Konstituiranje Jugoslovanske nacionalne stranke, 23. 7. 1933, št. 170, Po kongresu JNS.

⁶ Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. Zgodovinski časopis, 55, 2001, št. 2, str. 234 (dalje Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933).

⁷ O tem Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1998, str. 112-201, 238-284 (Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva). O unitarističnih pogledih slovenskih liberalcev v zadnjem obdobju obstoja Avstro-Ogrske in v procesu jugoslovanske državne združitve leta 1918 str. 28-109.

⁸ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, XI, 7. 1. 1929, št. 3, Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!

⁹ O ustavni utemeljitvi jugoslovanskega nacionalnega integralizma in državnega centralizma do leta 1929 Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

¹⁰ Jurij Perovšek: Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. V: Slovenska trideseta leta : simpozij 1995. Ljubljana 1997, str. 19-20 (Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih).

¹¹ Vzpostavitev banovin je prekinila delovanje dotedanjih oblastnih samouprav iz let 1927-1929, ko so na Slovenskem - v okviru določil Vidovdanske ustave iz leta 1921 - prek voljenih skupščin ljubljanske in mariborske oblasti (naziv oblast je pomenil upravno-ozemeljsko enoto) samostojno reševali pomembna vprašanja svojega gospodarsko-socialnega in prosvetno-kulturnega razvoja, v posameznih primerih pa so izvajali tudi oblast na področju uredbodajno-zakonodajnih pristojnosti. Delovanje oblastnih skupščin ljubljanske in mariborske oblasti je delno ublažilo dotedanji ostrí centralistični državnoopravni sistem v Kraljevini SHS in je bilo pomemben uspeh slovenskih avtonomističnih oziroma proticentralističnih prizadevanj v dvajsetih letih. Z vzpostavitvijo banovin se je boj za slovensko samoupravo oziroma avtonomijo vrnil na začetek. - O tem Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem : 1927-1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljub-

obče

uprave

še vedno neposredno podrejene centralni državnih oblasti. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občo upravno oblast, je bil "predstavnik kraljevske vlade v banovini". Na predlog ministra za notranje zadeve in po soglasju s predsednikom vlade, ga je imenoval kralj. Prav tako je kralj na predlog resornega ministra imenoval načelnike oddelkov banske uprave. Člane banskega sveta pa je na banov predlog postavljala in zamenjeval minister za notranje zadeve.¹² Poostreni centralizem so delno omilila le določila o banovinski samoupravi, ki jih je vsebovala Oktroirana ustava, izdana 3. septembra 1931. Ustava je namreč vsebovala pomembno določilo, da banovine niso le upravne, temveč tudi samoupravne enote. V okviru delovanja banovin je predvidela oblikovanje posebnih samoupravnih oblastev. Njihove naloge naj bi izvajala izvoljeni samoupravni banovinski svet z uredbodajnimi in proračunskimi pristojnostmi ter banovinski odbor kot izvršilni organ banovinskega sveta. Ob tem pa bi banovinska samouprava še vedno ostala pod nadzorom osrednjih državnih oblasti.¹³ Ker kljub večkratnim obljubam nobena vlada v tridesetih letih ni hotela pripraviti predloga izvedbene zakonodaje za izvolitev in delovanje samoupravnih banovinskih svetov in odborov, banovinska samouprava ni bila uresničena. Do konca obstoja Kraljevine Jugoslavije je v Dravski banovini deloval le banski svet, to je imenovani posvetovalni organ bana, uveden z Zakonom o banski upravi leta 1929. Njegove prvotno hudo omejene pristojnosti formalno niso bile nikoli razširjene, čeprav je v svojem delovanju - zlasti v drugi polovici tridesetih let - postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za slovenski gospodarsko-socialni in prosvetno-kulturni napredek.¹⁴

Slovenski liberalci so v letih 1931-1935, ko so bili na oblasti, večkrat posebej poudarili svojo zavezanost jugoslovanskemu nacionalnemu in državnemu unitarizmu.¹⁵ Najbolj januarja 1933, ko je liberalna politika izredno ostro nastopila proti t. i. Ljubljanskim punkcijam - federativnemu državnopravnemu programu, ki ga je nekdanja Slovenska ljudska stranka oblikovala 31. decembra 1932. Ta program, ki je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske

ljana 2000, str. 123-315, 325-331, 345-474 (dalje Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927-1929).

¹² Uradni list Dravske banovine, XI, 9. 10. 1929, št. 100, 399., Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja; Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, I, 20. 11. 1929, 1. kos, Zakon o banski upravi.

¹³ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927-1929, str. 334; isti, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 231.

¹⁴ Miroslav Stiplovšek: Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927-1929) in bankskem svetu Dravske banovine (1931-1941). V: Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 189-195 (Stiplovšek, Avtonomistična prizadevanja); isti: Die verfassungsrechtliche Lage Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918-1941. V: Österreichische Osthefte, Wien, 39, 1997, zv. 1, str. 34-42 (dalje Stiplovšek, Die verfassungsrechtliche Lage Sloweniens 1918-1941); Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927-1929, str. 335-345; isti, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 235, 237-251; isti: Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let. V: Zbornik Janka Pleterškega. Ljubljana 2003, str. 361-362, 365-368 (Stiplovšek, Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta).

¹⁵ Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon : narodna politika (1768-1992). Ljubljana 1992, str. 262-263 (dalje Prunk, Slovenski narodni vzpon); Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 21-22; Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 235, 237-239.

federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske suverenosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode, je za liberalno politiko

predstavljal 'blazno zahtevo', 'narodni greh in zločin'. In sicer zato, ker skladno z njeno unitaristično doktrino ni pomenil nič drugega kot 'poskus razkosati Jugoslavijo s pomočjo federacije' in ustvariti novo državo, 'v kateri bi bile pravzaprav tri'.¹⁶ Tako so se liberalci v vprašanju upravne decentralizacije, ki jo je dopuščala Oktroirana ustava, zavzemali le za uvedbo banovinskih samouprav in za prenos ustreznih finančnih sredstev nanje. Po uspehu opozicijske SLS na občinskih volitvah 15. oktobra 1933 pa je njihova želja, da bi izvedli volitve v banovinski svet, splahnela. Liberalne zahteve po nujnosti upravne dekoncentracije so tako ostale v okviru temeljnega liberalnega programa jugoslovanskega nacionalnega in državnega unitarizma in centralizma.¹⁷

* * *

Pri stališčih, ki so jih v narodnem vprašanju zagovarjali v prvi polovici tridesetih let, so liberalci vztrajali tudi po nastopu Stojadinovićeve vlade. V naši razpravi bomo predstavili njihove poglede na narodno problematiko v času po spremembi političnega režima v državi 24. junija 1935¹⁸ do II. kongresa JNS v Beogradu, 30. junija 1936.¹⁹ Kongres je imel namen obnoviti strankino politično delovanje. Le-to je namreč v "dobi razumljive potrnosti",²⁰ to je v novih političnih razmerah po juniju 1935, skoraj zamrlo. Strankin kongres je zato v pričakovanih svojih snovalcev imel značaj pomembne zareze v razvoju JNS.²¹

Po oblikovanju nove vlade so slovenski liberalci - tako kot vsedržavna JNS oziroma njeni najvišji politični predstavniki - poudarjali, "da je šestojanuarski program, dosledno izvajan, ne le ideološko, nego tudi praktično, ona solucija, ki

¹⁶ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 22. - O odzivih liberalne politike na Ljubljanske punktacije tudi Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 237-239, 241, 249.

¹⁷ Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 243-245, 250-251.

¹⁸ Po nastopu Stojadinovićeve vlade so liberalci zasedali vodilne položaje v Dravski banovini še do septembra oziroma decembra 1935. Notranji minister A. Korošec je 10. 9. 1935 zamenjal dotedanjega bana dr. Dinka Puca in na njegovo mesto postavil nekdanjega vodilnega funkcionarja ljubljanske oblasti samouprave in podpredsednika nekdanje SLS dr. Marka Natlačena, 19. 9. 1935 pa je zamenjal Pucovega pomočnika dr. Otmarja Pirkmajerja in na njegovo mesto postavil pripadnika nekdanje SLS dr. Stanka Majcna. 7. 12. 1935 je razen pripadnika nekdanje NRS dr. Ivana Šajovica razrešil vse člane banskega sveta in imenoval 41 novih bankskih svetnikov iz vrst nekdanje SLS, iz vrst nekdanje NRS pa sta postala banska svetnika dr. Vladimir Ravnihar in dr. Rudolf Ravnik. - Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, VI, 14. 12. 1935, 100. kos, 707., Razglas; Slovenec, LXIII, 11. 12. 1935, št. 285a, Novi bankski svet; Silvo Kranjec: Slovenci v Jugoslaviji. V: Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 104; Stiplovšek, Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta, str. 357-358.

¹⁹ T. Stojkov navaja napačen datum kongresa - 28. 6. 1936 (Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 161). O datumu II. kongresa JNS Jutro, XVII, ponedeljska izdaja, 30. 6. 1936, št. 26, Kongres JNS; 1. 7. 1936, št. 149, Peter Živković predsednik, Banjanin podpredsednik Jugoslovenske nacionalne stranke.

²⁰ Jutro, XVII, 31. 5. 1936, št. 126, Kongresne misli.

²¹ Podrobneje o novem političnem položaju JNS po juniju 1935 in o njenem II. kongresu 30. 6. 1936 Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 44, 157-163.

našemu narodu in vsem njegovim delom najbolje jamči neoviran razvoj in napredek".²² To so večkrat ponovili.²³ Obenem so opozarjali, da je prava jugoslovanska politika dosledna tudi tedaj, ko bi morala dokazati, "da je v mejah narodnega in državnega edinstva prostora dovolj za vse politične, gospodarske, kulturne, pa tudi moralne in osebne težnje posameznih delov naroda in njegovih pokrajin".²⁴ Opozorilo je kazalo, da so se zavedali možnih sprememb v jugoslovanski notranji politiki.²⁵ O tem je govoril tudi M. Stojadinović, ko je 4. julija 1935 v Narodni skupščini Kraljevine Jugoslavije predstavil program svoje vlade. V njem je poudaril zvestobo ustavi in posebej načelu narodne in državne enotnosti. Izjavil je še, da si bo vlada prizadevala prilagoditi posamezne zakone, zlasti tiste, ki so političnega značaja, težnjam in željam naroda, kar posebej velja za široke narodne samouprave.²⁶ Liberalci so se obenem skušali približati prevladujočemu proticentralističnemu razpoloženju na Slovenskem. Poudarili so, da "naš državni problem ni izčrpan s hrvatsko-srbskim vprašanjem, a še manj more biti samo zadeva Hrvatov in Srbov. Prava jugoslovanska politika zahteva kategorično polno sodelovanje nas Slovencev s polnim uveljavljanjem naših moralčnih, političnih, gospodarskih in kulturnih moči, ker gre ravno tako za življenje Slovencev, kakor za življenje Hrvatov in Srbov."²⁷

Načelno opozorilo o potrebi po enakopravnem sodelovanju Slovencev pri oblikovanju državne politike ni napovedovalo spremembe v narodnopolitičnih pogledih JNS. Slovenski liberalci so se namreč v času, ko so lahko le opazovali, kako nova vlada vodi državo, posvetili obširnim utemeljitvam unitarizma. Vodilno liberalno politično glasilo Jutro je poleti 1935 o tem večkrat pisalo. Najprej je poudarilo, da "bistvene vsebine državnega in narodnega edinstva ne damo!"²⁸ Liberalci so bili pri tem tako dosledni, da so celo nasprotovali oblikovanju nacionalnih oziroma "plemenskih" političnih strank, saj naj bi pomenile nevarnost "novega političnega razkosavanja našega naroda".²⁹ To pa bi bilo v nasprotju z idejo jugoslovanstva, ki ji je Jutro namenilo posebno pozornost. Opozarjalo je, da "ne pomenja le drž.(avnega) edinstva Slovencev, Hrvatov in Srbov, temveč njihovo narodno jedinstvo, ono skupnost nacionalnega občutka, ono zajednico socialnih, gospodarskih in kulturnih interesov, ki vsem delom tega naroda daje prepričanje o nujni povezanosti in nerazdružljivosti njihove skupne eksistence in sigurnosti za vse bodoče čase". Zato ni "greh govoriti o Slovencih kot delu jugoslovenskega na-

²² Jutro, XVI, 27. 6. 1935, št. 146, Sprememba režima; Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 157.

²³ Prim. Jutro, XVI, 1. 8. 1935, št. 175, Radikalska zajednica v državni politiki; 3. 9. 1935, št. 203, Akcija jugoslovenskih nacionalistov; 10. 11. 1935, št. 261, Položaj v Narodni skupščini; Jutro, XVII, 8. 1. 1936, št. 5, Pred sedmimi leti; 19. 2. 1936, št. 41, Ob ustanovitvi kluba poslancev JNS.

²⁴ Jutro, XVI, 27. 6. 1935, št. 146, Sprememba režima.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Slovenec, LXIII, 5. 7. 1935, št. 151a, Izjava kraljeve vlade. - T. Stojkov opozarja, da neposredno po spremembi oblasti JNS ni bila sposobna politično ovirati Stojadinovićeve vlade. Stranko je zapustilo mnogo dotedanjih privržencev, njeni vodilni politiki - v resnici generali brez vojske - pa so imeli do nove vlade lojalen odnos. (Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 44, 157)

²⁷ Jutro, XVI, 27. 6. 1935, št. 146, Sprememba režima. Prim. tudi Jutro, XVI, 30. 7. 1935, št. 173, Glavna in najtežja naloga vlade.

²⁸ Jutro, XVI, 4. 7. 1935, št. 151, Nova vlada pred parlamentom. Prim. tudi Jutro, XVI, 14. 7. 1935, št. 160, O unitarizmu; 17. 7. 1935, št. 162, Odgovornosti in pustolovščine; 21. 7. 1935, št. 166, Velika stvar.

²⁹ Jutro, XVI, 23. 7. 1935, št. 167, Načelne izjave predsednika vlade.

roda".³⁰

V tem smislu je Jutro pisalo tudi o vprašanju razmerja med slovenstvom in jugoslovanstvom. Zagotavljalo je, "da smo vsi Slovenci v slovenstvu enakovredni in

da med nami ni ne boljših in ne slabših Slovencev. Vsi smo izšli izpod krova slovenske hiše in vse nas je učila slovenska mati ljubiti in spoštovati slovenski jezik, ki ga prav mi vsi enako gojimo in cenimo. Mi vsi", je pristavilo, pa "gledamo v slovenstvu (tudi) dragocen sestavni del jugoslovenskega bistva, ki ga je treba čim bolj spolnjevati in gojiti, ker brez njega ni popolnega jugoslovenstva, ki je sinteza vsega najboljšega in najlepšega, kar premore naš jugoslovenski narod." Zato sta "oba ta dva faktorja danes in za večno tako povezana med seboj, da je i slovenstvo i jugoslovenstvo obsojeno na smrt in propast, čim propade eden od njiju".³¹

Jutro je obravnavalo jugoslovanstvo tudi z vidika vprašanja t. i. "državnega" naroda. Poudarilo je, da jugoslovanski narod v tem pogledu predstavljajo le Slovenci, Hrvati in Srbi. S tem je oporekalo stališču M. Natlačena, ki je na velikem katoliškem taboru v Komendi 11. avgusta 1935 dejal, da jugoslovanski narod v političnem smislu sestavljajo tudi Nemci in Madžari, ki so jugoslovanski državljani.³² Jutro je pojasnjevalo, da so bili v "nekdanji Avstriji, ki ni bila nacionalna država (...) Slovenci, Nemci, Čehi, Italijani državni narod Avstrijcev". V Švici, ki ravno tako ni nacionalna tvorba, so Nemci, Francozi in Italijani švicarski državni narod. V Jugoslaviji, ki je nacionalna država "osvobojenega in uedinjenega jugoslovenskega naroda, (pa) je povsem zgrešeno pojem jugoslovenskega naroda raztegniti tudi na narodne manjšine Madžarov in Nemcev. Mi Slovenci, Hrvati in Srbi smo kot Jugosloveni državni narod." Ob jugoslovanskem državnem narodu pa živijo še druge narodnosti. "Imajo polno enakopravnost individua, kot etnične skupine pa uživajo, zlasti v jezikovnem in kulturnem pogledu sploh, samo manjšinjsko zaščito, zajamčeno z mednarodnimi obvezami in pozitivnimi državnimi zakoni."³³

Jutro je obravnavalo tudi državnopravno vsebino jugoslovenskega unitarizma. Pojasnilo je, da je unitarizem "beseda tujka za državno edinstvo". S tem pojmom pa naj bi bilo "povsem združljivo načelo najširše decentralizacije in dekoncentracije, to je prenosa vse one državne oblasti, ki ni neobhodno potrebna za enotno vodstvo bistvenih državnih poslov, na samouprave in na teritorialne predstavnike državne administracije. V okviru unitarizma se da koristno zgraditi čim večja upravna samostojnost posameznih pokrajin in se da izvajati gospodarska, kulturna in socialna politika, ki v okviru splošnih interesov države kot mednarodne ekonomske edinice, vodi računa o gospodarskih posebnostih svoje pokrajine, o socialni strukturi in o kulturnem razvoju naroda, ki v tej pokrajini prebiva." Liberalci so torej zagovarjali unitarizem kot državnopravno obliko, ki naj osvobodi "idejo državnega edinstva nezaslužene in neopravičenega očitka, da je ona protivna svobodnemu razmahu vseh delov naroda in države". Ob tem pa so

³⁰ Jutro, XVI, 15. 8. 1935, št. 187, Za razčiščenje pojmov.

³¹ Jutro, XVI, 14. 7. 1935, št. 160, O unitarizmu.

³² Ponedeljski Slovenec, VIII, 12. 8. 1935, št. 32, Kako pojmujeemo jugoslovanski narod in jugoslovansko edinstvo; Slovenec, LXIII, 13. 8. 1935, št. 184a, Domači odmevi; *Kako pojmujeemo jugoslovanski narod in jugoslovansko edinstvo*. O omenjenem Natlačenovem stališču tudi Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 24.

³³ Jutro, XVI, 15. 8. 1935, št. 187, Za razčiščenje pojmov.

poudarjali, da niso in nikoli ne bodo "dali prilike dvomiti o tem, da trdno stojimo za principom narodnega in državnega edinstva. Nismo unitaristi iz nekega filozofskega ali teoretsko programatičnega prepričanja," je pisalo Jutro, "temveč v globoki veri, da je edino ta ideja dovolj močna in silna, definitivno formirati našo Jugoslavijo kot svobodno in neodvisno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov ter ji osigurati eksistenco, s tem pa tudi vsem

delom našega naroda življenje in napredek. Unitaristi smo še posebej kot Slovenci, ki bomo svoj obstoj imeli zajamčen le kot integralen del jugoslovenskega teritorija in narodne celine, ki ne more biti predmet nekega sporazumevanja in sporazuma,

danes sklenjenega in jutri morda razvezanega, a baš zaradi tega nesigurnega, temveč, ki je posledica izvršenega zgodovinskega fakta našega narodnega zedinjenja. Na tej ideji je zrasla svoboda našega naroda. Režimi, vlade, osebnosti so minljive," je opozorilo Jutro, a "ideje, ki gradijo in nosijo države in narode so večne. V tem smislu je treba naše narodno in državno edinstvo ne le od slučaja do slučaja priznati, temveč ga tudi spoznati."³⁴

Glede na vztrajanje pri državnopravni enotnosti jugoslovanskega ozemlja je razumljivo, da so liberalci odklanjali federativno ureditev države. Po njihovem prepričanju naj bi prav za Slovence pomenila največjo nevarnost. Države namreč ne bi razdelila le na tri "plemenske" pokrajine, temveč bi hkrati pomenila tudi gospodarsko izolacijo vsake od njih. Prišlo bi do gospodarske vojne, najprej prikrita, a neizogibna in v posledicah daljnosežna. Jutro je prepričevalo, da je "danes (...) ravno na osnovi jugoslovenske politike mogoča borba proti centralizmu, proti enostranskemu plemenskemu uveljavljanju, borba za resnično enakopravnost, ne ono, ki se v vsaki napol kulturni državi sama po sebi razume - enakopravnost poedinih državljanov pred zakoni - nego enakopravnost celih delov naroda, njihovih ozemelj in njihovih gospodarskih in s tem tudi socialnih ter kulturnih interesov. Ta borba v Jugoslaviji še ni dobojevana, toda le ideja narodnega in državnega edinstva nam daje v tej bitki ono moralnično in politično moč, ki navzlic vsemu nudi gotovost končne zmage."³⁵

"Federacija bi dala naši državi vsebino in obliko, podobno v političnem oziru nekdanji federativni Nemčiji, kjer je baš federacija etablirala in izgradila premoč in hegemonijo najjačjega plemena nad ostalimi (mišljeno je nemško cesarstvo, zveza posameznih, v sebi konstituiranih držav, ki je temeljila na pruski hegemoniji - op. J. P.)", je nadaljevalo Jutro.³⁶ "Za nas so nevarnosti še mnogo večje, ker je gospodarska struktura našega naroda še mnogo manj enakomerna, kakor je bila pri Nemcih. V enotni državi je mogoče na osnovi načela nacionalne solidarnosti najti nekak kompromis med agrarno primitivnostjo in industrijskim razvojem, med katerima se danes giblje gospodarsko življenje jugoslovenske nacije. Čim bi se tri plemena medsebojno omejila, pa bi se v naši državi ustvarili dve organizirani ekonomski fronti: srbska in hrvaška kot skoraj čisto agrarna na eni strani in slovenska kot pretežno obrtniško-industrijska na drugi strani. Nehote, po naravni težini gospodarskega značaja teh dveh edinic, bi se morala razbiti baza za do-

³⁴ Jutro, XVI, 14. 7. 1935, št. 160, O unitarizmu.

³⁵ Jutro, XVI, 4. 8. 1935, št. 178, Odrešilna je le jugoslovenska ideja.

³⁶ Prav tam.

sedanjo politiko narodne solidarnosti in bi prišlo do sprva latentnega, pozneje pa odkritega konflikta med glavnima tezama državne gospodarske politike, tezo radikalne agrarne zaščite in načelom obrtniško-industrijske izgraditve države."³⁷

Jutro je opozarjalo, da Slovenci živijo od kompromisa obeh gospodarskih usmeritev v državi. Čeprav je to pomenilo, da gospodarska politika v celoti ni dobra pa

je menilo, da je njena osnova nedvomno pravilna in zdrava. "Zapustitev te osnove - in federativna ureditev države bi absolutno vodila do tega - znači z drugimi besedami gospodarsko izolacijo naše ožje domovine in porušenje temeljev slovenskega gospodarskega življenja, za našega kmeta ravno tako, kakor za obrtnika, delavca in tovarnarja." Jutro je sicer priznavalo, da bi bila federacija za gospodarsko homogen narod z ustaljeno politično tradicijo in močno samozavestjo možna brez centrifugalnega učinka, toda "za naš narod predstavlja federativna zasnova v stvari separatistično misel. Ona bi morda odstranila gotove aktualne politične konflikte, ali za ceno novih in mnogo težjih notranjih gospodarskih nasprotstev, organiziranih po državnopravnih edinicah. Čudimo se pravzaprav, da naš gospodarski svet ne maršira v prvih vrstah jugoslovenske fronte in da samega sebe vara o posledicah, ki bi nujno nastopile, ako bi se spremenila osnovna misel naše države."³⁸

Po Jutrovem poudarku je bila edino pravo merilo v presojanju vprašanja državne ureditve le jugoslovanska ideologija. Njen uresničevalec naj bi bila tudi vojska. To presenetljivo stališče, ki je reševanje ključnih vprašanj državnega razvoja prepuščalo dejavniku izven političnih organizacij in struktur, je Jutro povežalo z liberalnim prepričanjem, da je jugoslovanska ideja tudi "s čisto slovenskega stališča edina realna osnova za naš gospodarski in kulturni obstanek in napredek. Danes res skoro izgleda, kakor da bi imeli oni prav, ki trdijo, da je jugoslovenstvo fikcija in da je unitarizem propadla stvar. Toda globoko smo prepričani, da bodo že bližnji dogodki pokazali, kako neobhodna je državi jugoslovenska vojska, ki je edina sposobna doumeti srbsko-hrvaško-slovensko vprašanje ne samo s stališča politične moči, temveč - kar je mnogo važnejše - s stališča notranjega gospodarskega kompromisa, ki dopušča, da tudi v vseh drugih stvareh vsak dobi svoje, a se pri tem čuva interes celote."³⁹

Po spremembi vlade so bili liberalci, ki so si do tedaj v Sloveniji lastili mesto prvega zagovornika načela jugoslovanske narodne in državne enotnosti v neugodnem političnem položaju tudi zato, ker je isto načelo z vstopom v Stojadinovićevo vlado politično podprla tudi njihova največja nasprotnica - SLS.⁴⁰ Le-ta se je v prvih dveh letih po vstopu v vlado izogibala svojim dotedanjim avtonomističnim državnopravnim poudarkom in se je zadovoljila le z načelnimi zahtevami po enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁴¹ Zato je lahko v političnem

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prim. Janko Prunk: Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 22, 1982, št. 1-2, str. 127 (Prunk, Politične koncepcije meščanstva v stari Jugoslaviji).

⁴¹ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str; Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje banovinske samouprave leta 1933, str. 251. SLS je spomnila na svojo izvirno narodno

življenju nastopala kot "neseparatistična", jugoslovansko usmerjena stranka. To ji je priznavalo tudi Jutro, ki je opozarjalo, da je bila do tedaj SLS precej zadržana do načela državne in narodne enotnosti, sedaj pa ga sprejema kot osnovo svojega

programa. "Oddaljenost od (Ljubljanskih - op. J. P.) punktacij (...) je v resnici velika in vsi, ki so sodelovali, da je ta oddaljenost premagana, zaslužijo pohvalo prijateljev in nasprotnikov".⁴²

Nova politična vloga SLS⁴³ je postala za liberalce še bolj neugodna po oblikovanju Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), nove vsedržavne politične stranke, v katero so se 19. avgusta 1935 združile vladne SLS, JMO in NRS. Jugoslovanska radikalna zajednica je v svojem programu poudarila, da "je za narodno in državno edinstvo, za edinstvo teritorija in za enotno državljanstvo ter bo te ideje propagirala in zastopala". Glede izvajanja upravne oblasti pa je ocenila, da je široka samouprava "najboljši sistem za ureditev državne uprave v smislu narodovih želj in potreb. Državno upravo je potrebno tako organizirati, da se bo poedinim krajem dala možnost, da bodo morali urejati svoje lokalne potrebe, administrativne, gospodarske, finančne, kulturne ter druge, v kolikor so vezane za poedine kraje, a na način, ki ne bo dovajal lokalne uprave v nasprotje z državo, z njenimi cilji in potrebami."⁴⁴

Na oblikovanje nove in vladajoče vsedržavne zagovornice načela narodne in državne enotnosti, ki je imela v Sloveniji oporo v najmočnejši slovenski politični sili - nekdanji SLS -, se liberalci niso znali odzvati drugače, kot da so svoj nadaljnji politični *raison d'être* in utemeljitev boja proti SLS učvrstili v doslednem narodnem in državnem unitarizmu.⁴⁵ To so najbolj razvidno storili v t. i. Pohorski deklaraciji, ki so jo oblikovali sočasno z nastankom JRZ. Na njen nastanek so bili pripravljeni, saj so ga v slovenski in jugoslovanski politični javnosti napovedovali že dalj časa.⁴⁶

Pohorsko deklaracijo so pod vodstvom tedanjega slovenskega liberalnega prvaka dr. Alberta Kramerja oblikovali vodilni politiki JNS iz Dravske, Savske in Primorske banovine (Slovenije, Hrvaške s Slavonijo in Dalmacijo ter osrednje Bosne in zahodne Hercegovine) na skupnem sestanku v planinski hiši mariborskega župana dr. Franja Lipolda na Pohorju, 19. in 20. avgusta 1935. Deklaracija je poudarjala, da so Srbi, Hrvati in Slovenci "*v etničnem oziru en narod in v skladu s*

avtonomistično usmeritev le februarja 1936, ko je Slovenec za objavo pripravil oster članek proti nameravani unifikaciji šolskih učbenikov. Razpečavanje Slovenca z dne 20. 2. 1936, v katerem je bil natisnjen omenjeni članek, je prepovedalo Državno tožilstvo v Ljubljani. To je bila vsekakor velika posebnost, saj je bil cenzuriran časnik, ki ga je izdajala režimska stranka. O tem v Stiplovšek, Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta, str. 366-367.

⁴² Jutro, XVI, 9. 8. 1935, št. 182, Potrebna je resna diskusija.

⁴³ SLS je poleti 1937 ponovno začela javno poudarjati svoje avtonomistično-federalistične zahteve in je pri njih vztrajala do konca prve jugoslovanske države. Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 24-26.

⁴⁴ Slovenec, LXIII, 20. 8. 1935, št. 189, Program Jug. radikalne zajednice.

⁴⁵ Prunk, Politične koncepcije meščanstva v stari Jugoslaviji, str. 128.

⁴⁶ Slovenec, LXIII, 26. 6. 1935, št. 143a, Novo politično združenje; Ponedeljski Slovenec, VIII, 8. 7. 1935, št. 27, Laza Markovič napoveduje zajednico med dr. Stojadinovičem, dr. Korošcem in dr. Spahom; Slovenec, LXIII, 31. 7. 1935, št. 173a, Politično življenje se urejuje; 3. 8. 1935, št. 176a, Nova stranka; 15. 8. 1935, št. 186a, V znamenju resnega dela; 20. 8. 1935, št. 189a, Radikalna zajednica prijavljena; Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 44. O nastanku JRZ podrobneje prav tam, str. 47-63.

tem more edino prava jugoslovenska misel biti soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. Narodno edinstvo je čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje ter izven te celine razvijati svojih kulturnih in gospodarskih sposobnosti. (...) Jugoslovenci kot narod se morejo razvijati samo v unitaristični državi. Nosilec državnosti je ves naš narod, t. j. Srbi, Hrvati in Slovenci kot ena politična edinica, zbrana okrog svojega kralja. Praktično to zahteva, da se na eni strani državna politika ne sme in ne more

*voditi pod pretežnim vplivom samo enega dela naroda, a na drugi strani, da se ne more noben del naroda otresti obveznosti, ki jih ima napram celoti. Vprašanja, ki nimajo izrazito splošnodržav.(nega) značaja, se morajo reševati po pokrajinah (regionalno), uveljavljajoč pri tem do skrajnih meja načelo dekoncentracije uprave v banovinah z izgrajeno in finančno zasigurano samoupravo."*⁴⁷

Osnovno prepričanje liberalcev, ki ga je izražala Pohorska deklaracija je bilo, da je "samo v resničnem jugoslovenstvu in v unitaristično urejeni državi (...) mogoča polna in prava ravnopravnost vseh delov naroda in vseh pokrajin države".⁴⁸ To misel so v času od njenega oblikovanja do II. kongresa JNS junija 1936 še večkrat poudarili.⁴⁹ Enako kot tudi že pred deklaracijo izrečeno stališče, da načelo narodne in državne enotnosti Slovincem skupaj s Hrvati in Srbi zagotavlja položaj državnega naroda v Jugoslaviji. Novo pa je bilo pojasnilo, da so Slovenci s tem eden od nosilcev jugoslovanske državne suverenosti in enakopraven dejavnik pri vodenju države.⁵⁰

Jutro je po objavi Pohorske deklaracije večkrat poudarilo tudi liberalno prepričanje v jugoslovansko nacionalno enotnost,⁵¹ čeprav so slovenski pripadniki JNS odklanjali zamisli po "taki unifikaciji, ki naj bi med drugim ustvarila tudi nesmisel, kakršen bi bila n. pr. 'srbsko-hrvatska-slovenska slovnica'".⁵² A to je bilo le drobno odstopanje od njihove zavezanosti unitarizmu. Merodajna so bila stališča, ki jih je Jutro objavilo ob sedemnajstletnici nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Takrat je zapisalo: "Kakorkoli so si do tega dne (1. decembra 1918 - op. J. P.) posamezni deli naše nacije kot samostojne teritorialne, plemenske, državnopravne edinice priborili individualnih pravic, na ta dan so se jih odrekli, ne morda v prilog temu ali onemu privilegiranemu delu, nego edino v prilog novi skupnosti kot nositeljci pravic in uspehov vseh ter zato množiteljci pravic in zaščitnici interesov vsakogar izmed njih. Tako je 1. december, dan narodne zmage, bil tudi dan žrtve srbske in črnogorske samostojne kraljevine, tisočletne hrvatske

⁴⁷ Jutro, XVI, 22. 8. 1935, št. 193, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

⁴⁸ Prav tam. Jutro, XVI, 22. 8. 1935, št. 193, Pohorska deklaracija; 25. 8. 1935, št. 196, Ustvarjajoča sila jugoslovenske ideje.

⁴⁹ Jutro, XVI, 15. 9. 1935, št. 214, Pohorska akcija in dnevna politika; 18. 12. 1935, št. 293, Beseda o odgovornosti; Jutro, XVII, 19. 2. 1936, št. 41, Ob ustanovitvi kluba poslancev JNS. - Temeljne programske poudarke Pohorske deklaracije so potrdile tudi druge pokrajinske organizacije JNS v državi. (Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. Ljubljana 1965, str. 439-440).

⁵⁰ Jutro, XVI, 8. 9. 1935, št. 208, Izrodek zablode; 1. 12. 1935, št. 279, Prvi december.

⁵¹ Jutro, XVI, 8. 9. 1935, št. 208, Izrodek zablode; 20. 9. 1935, št. 218, Upadek in dvig; 8. 10. 1935, št. 233, Realno jugoslovenstvo; 13. 10. 1935, št. 238, Po 9. oktobru; 1. 12. 1935, št. 279, Prvi december.

⁵² Jutro, XVII, 10. 1. 1936, št. 7, Lahko in težko rešljivi problemi. - Gornji navedek je izražal odklonilno stališče JNS proti že omenjeni nameravani unifikaciji šolskih učbenikov v državi (op. 41).

državnopravnosti, starega ideala o zedinjeni Sloveniji, na oltar nove domovine, nove večje pravice in lepše bodočnosti. Kar nas je ločilo ter razdvajalo v preteklosti, je na današnji dan pred 17 leti umrlo, da da življenje novi državi in novim silam celokupnega naroda."⁵³

Jutro se je v času od oblikovanja Pohorske deklaracije do II. kongresa JNS vrnilo tudi k vprašanju banovinskih samouprav. Znova se je zavzelo za vzpostavitev širokih samouprav z ustreznimi finančnimi viri, ki ne bi odstopale od načela unitaristične ureditve države.⁵⁴ S tem je bila usklajena tudi zamisel liberalcev o decentralizaciji zakonodajne oblasti. V okvir pokrajinskih samouprav, katerih delokroga niso natančno opredelili, naj bi bila vključena tudi zakonodajna dejavnost, ki pa bi bila z vidika posameznih pokrajin omejena na "možnost sodelovanja v državni legislativi s pravico iniciative in dajanja mnenja glede zakonov, ki se nanašajo na problema kulturne, gospodarske in socialne politike".⁵⁵ Nekoliko večjo samostojnost naj bi pokrajinske samouprave imele na že omenjenem finančnem področju. Država naj bi jim odstopila del finančnih virov, da bi se lahko denarno vzdrževale z limitiranimi dokladami k državnim davkom, delom trošarin in udeležbo pri prometnem davku ter trošarinah, ki bi si jih pridržala državna oblast.⁵⁶

Liberalci so pozdravljali napovedi o pripravi izvedbene zakonodaje o banovinskih samoupravah,⁵⁷ toda s pripombo, da se mora le-ta "na zadovoljivi kompromisni liniji srečati z vsemi izvedljivimi zahtevami čim večje samovlade poedinih delov naše države".⁵⁸ To je pomenilo, da ne bi trpelo unitaristično načelo, ki so ga liberalci tudi po oblikovanju Pohorske deklaracije posebej branili z gospodarskimi razlogi. Jutro je kmalu po njenem oblikovanju znova svarilo, da bi razdelitev države na več državnopravnih enot privedla do hudih gospodarskih nasprotij med njimi in zadušila slovenski gospodarski razvoj. Enotno državno ozemlje bi se zato moralo ohraniti že zaradi slovenskih gospodarskih ugodnosti in potreb. V pogojih neovirane gospodarske menjave in obtoka blaga bi namreč lahko slovenska industrija in obrt, ki sta po svoji produktivnosti preveliki za tržne potrebe Slovenije, svoje razvojne možnosti iskali po vsej državi. Enako bi se lahko odvečna delovna sila zaposlila v drugih delih države. Iskreno občutena jugoslovanska misel v enotni jugoslovanski državi pa bi uveljavila tudi stališče družbene solidarnosti vseh državljanov in stanov, vseh interesnih skupin in pokrajin ter pravično obravnavala vsak posamezen interes v duhu enakopravnosti in pravice. Potem ne bi bilo "povoda pritoževati se nad zapostavljanjem našega gospodarstva, kakršnega doživljamo korak za korakom v vsakdanjem življenju, pri dodelitvi javnih del, v davčni praksi, v politiki centralnih denarnih zavodov in naposled v konkretnih poslovnih odnošajih z državo kot gospodarskim činiteljem".⁵⁹

Drugi kongres JNS, zbran 30. junija 1936 v Beogradu, je še bolj utrdil unitaristične poglede slovenskih liberalcev. To je napovedal že predkongresni čas. Akcijski odbor vsedržavne JNS je namreč 10. maja 1936 izdal razglas, v katerem je

⁵³ Jutro, XVI, 1. 12. 1935, št. 279, Prvi december.

⁵⁴ Jutro, XVII, 19. 2. 1936, št. 41, Ob ustanovitvi kluba poslancev JNS.

⁵⁵ Jutro, XVI, 7. 11. 1935, št. 258, Široke samouprave.

⁵⁶ Jutro, XVI, 9. 11. 1935, št. 260, Finančni problem samouprav.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Jutro, XVII, 11. 4. 1936, št. 86, Ob Veliki noči.

⁵⁹ Jutro, XVI, 31. 8. 1935, št. 201a, Gospodarstvo in jugoslovensko edinstvo.

najavil strankin kongres in obenem ponovil njeno zavezanost programu jugoslovskega narodnega in državnega unitarizma.⁶⁰ Posebej je opozoril, da stranka

odklanja federalizem in podpira oblikovanje pokrajinskih samouprav, usklajenih z interesi državne celote.⁶¹ Poudarkom Akcijskega odbora se je 13. maja 1936 pridružil Jutro, ki je v prid upravne decentralizacije v še vedno unitaristični državi, dodalo: "Morda nobena stvar ni v zadnjih osemnajstih letih pravi jugoslovenski ideji toliko škodila kakor hotena ali nehotena zloraba te ideje za razne hegemonistične težnje, iz katerih se je rodil tudi pretirani centralizem, ki se je izkazal za naše razmere neprikladnega in celo usodno škodljivega."⁶² A to ni bila prepričljiva kritika centralizma. Jutro je to dokazalo dober teden dni kasneje, ko je pisalo o vsebini jugoslovanstva. Povezalo jo je z razumevanjem politične vloge JNS. Ta je bila "prvi grandiozni poskus nadomestiti staro plemensko versko in zgodovinsko politično razcepljenost našega naroda z novo, krepko, v duhu enotne nacionalne politike vodeno vsenarodno politično organizacijo".⁶³ V tem smislu je ocenilo tudi politično usmeritev njenih slovenskih pripadnikov, ki so "slej ko prej čvrsto odločeni visoko držati zastavo brezkompromisnega jugoslovskega narodnega in državnega edinstva ter če tudi v najtrši borbi izvojevati dokončno zmago jugoslovske nacionalne misli".⁶⁴ Politična vodila slovenskih liberalcev so torej bila jasna. Kot je ob ustanovitvi novega banovinskega odbora JNS za Dravsko banovino, 24. maja 1936 v Ljubljani, dejal A. Kramer, so pripadali stranki, ki je bila "osnovana, da ponese ideje in načela šestojanuarskega manifesta med narod in da dá meso in kri programu jugoslovskega narodnega in državnega edinstva".⁶⁵

Osrednji referat na II. kongresu JNS je imel njen glavni ideolog in podpredsednik Akcijskega odbora JNS, senator Jovan Banjanin. V referatu o notranje-političnem položaju je obravnaval predvsem narodno politiko JNS, ki jo je tudi za nadaljnje obdobje utemeljil v načelu jugoslovske narodne in državne enotnosti. To je pomenilo, da federacija ni rešitev narodnega problema v Jugoslaviji, ker "federalizem ne more dati psihološke osnove za skupno življenje. Samo jugoslovska misel lahko prešine ljudstvo z iskreno ljubeznijo za celokupni narod. Samo jugoslovske nacionalizem lahko proži (zagotavlja - op. J. P.) psihološke in moralne osnove za naše javno življenje." J. Banjanin je ponovil tudi strankino stališče glede oblikovanja širokih samouprav. Opozoril je, da so, ob zagotovljeni finančni samostojnosti, mogoče le v enotni Jugoslaviji. Zakaj "le na narodnem in državnem edinstvu osnovana Jugoslavija more dati samoupravam mnogo tega, kar ni daleč od stvarnih zahtev federalizma, odklanjajoč pa pri tem slabe strani separatizma".

⁶⁰ Jutro, XVII, 12. 5. 1936, št. 109, Proglas Jugoslovske nacionalne stranke. - JNS so k odločitvi za sklic strankinega kongresa navedle tudi priprave Jugoslovske radikalne zajednice, da konec maja 1936 skliče prvo državno skupščino JRZ. Ta je bila 1. in 2. 6. 1936 v Beogradu. Kot opozarja T. Stojkov so prvaki JNS z odločitvijo, da skličejo strankin kongres, hoteli dokazati, da je tudi JNS sposobna pripraviti svoj strankarski kongres. (Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 141-149, 159. O prvi državni skupščini JRZ tudi Slovenec, LXIV, 20. 5. 1936, št. 115a, Vsedržavni kongres JRZ dne 1. in 2. junija v Belgradu; Ponedeljski Slovenec, IX, 2. 6. 1936, št. 22, Ustanovni državni kongres JRZ; Slovenec, LXIV, 3. 6. 1936, št. 125a, Vsedržavni kongres JRZ)

⁶¹ Jutro, XVII, 12. 5. 1936, št. 109, Proglas Jugoslovske nacionalne stranke.

⁶² Jutro, XVII, 13. 5. 1936, št. 110, Osnovna misel naše države.

⁶³ Jutro, XVII, 24. 5. 1936, št. 120, Reorganizacija JNS.

⁶⁴ Jutro, leto IX, ponedeljska izdaja, 25. 5. 1936, št. 21, Reorganizacija JNS v dravski banovini.

⁶⁵ Prav tam.

Zato je velika zabloda unitarizem enačiti s centralizmom. J. Banjanin se je zavzel še za enakopraven vpliv "vseh delov države in naroda" pri vodenju vrhovne državne uprave. Zagovarjal je še enotno narodno vzgojo, prilagojeno razmeram v posameznih delih države. Dejal je tudi, "da se more prosvetna uprava bolj uspešno in z večjim poznavanjem voditi v banovinah, kakor pa iz centrale".⁶⁶

Banjaninov referat, ki je predstavljal "soglasno mišljenje celotnega strankinega vodstva",⁶⁷ so lepo sprejeli tudi v Sloveniji. Jutro je ugotovilo, da je "prepričevalno

(...) dokazal, kako je samo v iskrenem jugoslovenskem duhu mogoča pravilna in uspešna rešitev vseh velikih in težkih problemov, ki so danes na dnevnem redu naše državne in nacionalne politike". J. Banjanina je označilo za enega od najmočnejših pobornikov jugoslovanske misli,⁶⁸ o referatih, podanih na kongresu pa je zapisalo, da so bili vsi "prežeti (od) onega realnega jugoslovenstva, ki si v vroči ljubezni do naroda in države prizadeva, da bi našlo kar najbolj koristne oblike za dejansko izvedbo narodnega in državnega edinstva v duhu one jugoslovenske misli, katere življenjska vsebina je zadovoljstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev ne le v njihovi skupnosti, temveč tudi v njihovih posebnih interesih, ne le v njihovi funkciji kot nacionalna, nego tudi v njihovem svojstvu kot gospodarska in socialna edinica".⁶⁹

Slovenski liberalci so tudi po II. kongresu JNS, ki stranki ni pomagal k politični oživitvi,⁷⁰ v njej zavzemali vidne položaje. Kongres je za glavnega tajnika JNS ponovno izvolil A. Kramerja (za predsednika ter prvega in drugega podpredsednika stranke so bili izvoljeni P. Živković ter J. Banjanin in Juraj Demetrović), v stočlanski ožji glavni odbor JNS pa so bili iz Dravske banovine izvoljeni dr. Miroslav Ploj, I. Pucelj, dr. Janko Rajar, O. Pirkmajer, Ivan Prekoršek, Ivan Mravlje, Albin Koman, F. Lipold in Ivan Arko.⁷¹ Na prvi seji ožjega glavnega odbora JNS, 1. julija 1936 v Beogradu, sta bila I. Pucelj in O. Pirkmajer izvoljena še v šetintridesetčlanski izvršni odbor JNS, njegov član pa je bil po položaju tudi A. Kramer.⁷² Tako so liberalci tudi v drugi polovici tridesetih let sodelovali pri oblikovanju narodne politike JNS, ki je po njihovem globokem prepričanju lahko temeljila le v spoznanju, "da more privedi jugoslovenski narod v lepšo bodočnost le dosledno izvajanje in resnična jugoslovenska politika". Prištevali so se med stotisoče njenih "legionarjev", ki se "s čvrsto voljo in pogumno odločnostjo odzivajo klicu na novo, podvojeno delo". Na delo, ki ga lahko vodi le "trdna vera v odrešilnost jugoslovenske politike".⁷³

Za slovenske liberalce je bil II. kongres JNS še ena priložnost, da so poudarili svojo privrženost jugoslovanskemu unitarizmu. To so v letu po izgubi oblasti večkrat storili in zagovarjali unitarizem kot edino utemeljeno narodnopolitično usmeritev. Čas po nastopu Stojadinovićeve vlade junija 1935 je tako pokazal, da je

⁶⁶ Jutro, XVII, 2. 7. 1936, št. 150, Realna jugoslovenska politika.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Jutro, XVII, 3. 7. 1936, št. 151, Kongres JNS.

⁶⁹ Jutro, XVII, 5. 7. 1936, št. 153, Novo razdobje v nacionalni politiki.

⁷⁰ Prim. Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića, str. 162.

⁷¹ Jutro, XVII, 1. 7. 1936, št. 149, Peter Živković predsednik, Banjanin podpredsednik Jugoslovenske nacionalne stranke.

⁷² Jutro, XVII, 2. 7. 1936, št. 150, Zaključek kongresa JNS.

⁷³ Jutro, XVII, 15. 7. 1936, št. 161, Na novo delo.

zanje, ne glede na politične razmere in položaj v katerem so bili, v narodnem vprašanju veljalo le jugoslovansko idejno vodilo, ki je izključevalo uveljavitev slovenske narodne individualnosti in avtonomije v Kraljevini Jugoslaviji. To je bil cilj drugih slovenskih političnih dejavnikov - od leta 1937 znova tudi nekdanje SLS oziroma slovenske JRZ⁷⁴ -, medtem ko so liberalci tudi v drugi polovici tridesetih let z nezmanjšano politično voljo zagovarjali svoje "narodno sterilno unitaristično

stališče".⁷⁵ Le-to je v vprašanju državne ureditve od njihovih trdih centralističnih pogledov iz dvajsetih let⁷⁶ odstopalo v tem, da so v tridesetih letih pristajali na oblikovanje t. i. pokrajinskih samouprav, to je na upravno decentralizacijo unitaristične jugoslovanske države. Liberalni koncept samouprav pa je bil - z delno izjemo, ki je zadevala finančno področje - daleč od tedanjega narodnopolitičnega ideala velike večine slovenskih ljudi. Ti so podpirali zahteve po priznanju in polnem izražanju slovenske narodne samobitnosti in samostojnosti v jugoslovanski skupnosti.⁷⁷ Liberalci so jih tudi v letih 1935-1936 nedvoumno in glasno odklonili. Zanje je bilo namreč veljavno samo prepričanje v zgodovinsko večvrednost namišljenega jugoslovanskega naroda in obstoječe unitaristične države nasproti prizadevanjem za rešitev bistvenih vprašanj slovenskega narodnega razvoja v prvi jugoslovanski skupnosti.

Jurij Perovšek

THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY AND THE NATIONAL QUESTION IN 1935 AND 1936

S u m m a r y

The year 1935 was the fatal turning point in the development of Slovene Liberal politics in the 1930s'. On the 24 June of that year the government of Bogoljub Jevtič, which was also composed of Slovene Liberals, was replaced by that of Dr Milan Stojadinović, a Radical. His government was composed of members of the National Radical Party, the Slovene People's Party (SPP) and the Yugoslav Muslim organisation. With the change of government in the mid 1930s, triggered the decline of Slovene Liberalism in the Kingdom of Yugoslavia. The leading political protagonist in Slovenia became once again the Catholic SPP which remained unchanged until the end of the Kingdom.

The coming in power of the Stojadinović government brought to an end the period of almost four years in which the Liberals were the only Slovene members of the Yugoslav government, after the reform of the first government of General Petar Živković on 2 September 1931. This allowed them to take all the leading positions in Dravska banovina (the Yugoslav Slovenia). That period, most of which overlapped with the personal dictatorship of King Alexander Karadjordjević, introduced on 6 January 1929, saw the strengthening of the policy of Yugoslav popular and state unitarism, one that had been supported by the Liberals since the foundation of the Yugoslav state in 1918.

Whilst being in power between 1931 and 1935, the Liberals, who were incorporated into the ruling, all-national, Yugoslav National Party (YNP), often specifically stressed their commitment to Yugoslav

⁷⁴ O avtonomistično-federalističnih zahtevah slovenske politike v prvi Jugoslaviji v Jurij Perovšek: Slovenci in Jugoslavija v letih 1918-1941. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 69 (34), 1998, št. 1, str. 55-74 (Perovšek, Slovenci in Jugoslavija 1918-1941).

⁷⁵ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 271. O liberalnih pogledih na narodno problematiko konec tridesetih let v Jurij Perovšek: Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939-1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 42, 2002, št. 3, str. 49-59.

⁷⁶ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 112-201, 238-284.

⁷⁷ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija 1918-1941, str. 63, 72-73.

national and state unitarism. They defended the stance that the Slovenes, Croats and Serbs were only "tribes" within a single Yugoslav people. With regards to the political order they supported the formation of the so-called banovinas or provincial governments through which the decentralisation of the (still) unitarian Yugoslav state was supposed to be carried out.

The Liberals persistently kept the views they had defended in the first half of the 1930s' even after the change of the government and, consequently, the loss of their leading positions in the Dravska banovina. They manifested this very clearly before the Second Congress of the YNP on 30 June 1936, in Belgrade. The aim of the congress which, according to the expectations of its planners, was supposed to be an important step in the development of the YNP, was to renew the party's political activity.

Before the Second Congress of the YNP, the Liberals emphasised their unitarian Yugoslavism on several occasions. The politically most resounding was the so-called Pohorje Declaration, a party

programme, which was devised by the leading politicians of the YNP from the Dravska, Savska in Primorska banovina (Slovenia, Dalmatia, central Bosnia and western Herzegovina) under the leadership of Dr Albert Kramer, at a meeting held on 19 and 20 August 1935 in the holiday house of the Mayor of Maribor, Dr Franjo Lipold, on Pohorje. The Declaration expressed an unconditional commitment to unitarism. The Liberals further confirmed this at the Second Congress of the YNP. The Congress, which was unable to revive the Party politically, was for them another political opportunity to express their loyalty to the principle of Yugoslav national and state unity. The Liberals thus showed, in the period after the coming in power of the Stojadinović government, that for them the only option in any political situation was Yugoslavism, which ruled out any assertion of Slovene national individualism or autonomy within the Kingdom of Yugoslavia. The latter was the objective of other Slovene politicians - from 1937 also the Slovene People's Party. The Liberal concept of banovinas or provincial governments was - with a partial exemption of the financial sector - far from the current nationalist ideal of the great majority of Slovenes. These strove for the recognition and full expression of the Slovene national identity and independence within the Yugoslav community. Such aspirations were unequivocally and strongly rejected by the Liberals also in 1935 and 1936. In the face of other efforts to resolve the fundamental questions of the Slovene national development in the first Yugoslav state, the only valid argument for the Liberals remained their belief in the historical superiority of the fictitious Yugoslav nation and the existing unitarian state.